

Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Международна научна конференция
на Факултета по славянски филологии – 2017
„Надмощие и приспособяване“

СИМВОЛНИТЕ ВОЙНИ
МЕЖДУ ВАПЦАРОВ И МАРАНГОЗОВ

Тодор Христов
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

THE SYMBOLIC WAR
BETWEEN VAPTSAROV AND MARANGOZOV

Todor Hristov
University of Sofia St. Kliment Ohridski

Abstract. The paper discusses three representations of the anxiety on the verge of WW2 – the Bulgarian satirical newspaper *Parrot*, the fragment “Parrot –1939” of the poem “Homecoming to the village” by Tsvetan Marangozov, and the analysis of the poem in “Homecoming to the village – or towards the world” by Nikola Georgiev, one of the most influential Bulgarian critics since the 1970-ties, who proposed an intertextual reading of Marangozov’s and Vaptsarov’s poetry. I will claim that anxiety of war is rhizomatic, and that it involves a particular type of common-sense knowledge, the knowledge that one is unable to know. I will try to demonstrate, that because of its fuzziness and uncertainty, because of its inability to claim any truth, this knowledge is excluded from the conventional public discourses, yet it can be articulated in poetry.

Key words: war, anxiety, common-sense knowledge, Tsvetan Marangozov, Nikola Georgiev

Една война избухва първо в главите. Не само в главите на тези, които я подготвят, но и в главите на тези, които се тревожат.

Такава тревога има по-скоро корени, отколкото причини. Не просто главният корен на една травма, нито просто добавъчните корени на нервните напрежения или дисфункционалното поведение.¹

Тревогата, че идва война, е ризома, в чиито корени е вплетено знание-то, че не можем да знаем – че не можем да знаем какво идва, че сегашното е чупливо, че може да бъде счушено внезапно и отдалеч.

¹ Тук имам предвид основните линии на проблематизиране на тревогата в психиатрията, обобщени въз основа на (Berrois 1996: 263-288).

Знанието за крехкостта на мира не е сигурно като знанието, обещаващо или изисквано от учените. То е знание за една всекидневна несигурност, което преминава в незнание, щом прекрачи отвъд прага на дома, защото е твърде малко, неясно, неустойчиво, ситуативно, мълчаливо, лично.

Но както много други знания, които не допускат да бъдат обобщени или дисциплинирани, това несигурно знание може да бъде приютено в литературата. Тук ще се опитам да го проследя в начина, по който Никола Георгиев чете прочита на един популярен вестник от навечерието на Втората световна война в поемата на Цветан Марангозов „На повратки в село“.

1. Папагал, 1939 г.

„Папагал“ е име по-скоро на жанр, отколкото на вестник. Отличителните му черти могат да бъдат сведени до следното:

1. насочен е към тези, които не могат или не искат да си купят вестник;
2. предвиден е за места, на които се събира публика, например кръчми, бръснарници, магазини;
3. печата се само от едната страна на листа, защото обикновено го закачат на стената или закрепят на тезгяха;
4. пространството му организирано е около една или няколко цветни карикатури, най-често свързани с международното положение, съпроводени с кратък пояснителен коментар и рамкирани от две ленти с реклами и обяви.

Има такива английски, немски и френски издания, но вероятно най-популярният представител на жанра е болонският вестник *Il Papagallo*, издаван от 1873 до 1915 г., коментарът към чиито карикатури е публикуван и в превод на френски и английски език (Goldstein 1989: 102).

Опитите да бъде издаван подобен български вестник датират от 1892 г.² Те като правило са краткотрайни, дори когато препечатват карикатурите на *Il Papagallo*. Вероятно причината за това е високата цена на цветния печат. Вестниците от този тип са значително по-скъпи от сутрешните и дори най-успешният сред тях, *Нов световен папагал*, в крайна сметка се оказва принуден да печата карикатурите си само в три цвята.³

² Открих следните вестници: Източен папагал, 1892 г. Папагал, приложение на сп. Жило, 1910 г., Пъстър папагал, 1927 г., Световен папагал, 1929-1930 г., Световен папагал (Péroquet), 1931 г., Нов световен папагал, 1935-1939 г., Папагал, 1939-1944 г., Папагал: Народен стенен двуседмичен вестник в карикатури, 1945-1953 г.

³ През 1937 г. един брой на вестника струва 5 лв., докато тези на основните му конкуренти – популярните сутрешни вестници от типа на Утро и Заря или дори сравнително авторитетни вестници като Слово се продават на цена 1 лв.

Но през пролетта на 1939 г. изглежда, че тревогата може да продаде това, което преди е било непродаваемо.⁴ Нещо повече, карикатурите на международното положение обещава да продадат вестник от два листа, печатани двустранно, които включват английски превод на коментара им, цена в долари, редакционна статия, политически новини, анекдоти, земеделски и здравни съвети, поучителни и любопитни истории и дори комикс за отвличане на любима от султански харем.⁵

Драги г-н редакторе, ... право да Ви кажа, в Папагала ви биха могли да се внесат много подобрения. Той има поне това преимущество, че е по-скромен и не си служи със сензации, мъчейки се очевидно да бъде повече полезен, отколкото вреден... И при това състояние, Папагалът ви доста се търси и чете по нас из селата. На много места служи дори като барометър на световната политика. Особено по кръчмите, където става предмет на дълги разисквания. Текстът му такъв, какъвто е сега, е добре, само че слагайте малко повече хумор и световни работи. (П-в 1939).

Вестникът не възпроизвежда определена политика. Редакционните статии признават, че Германия има право на по-широк достъп до световните пазари, но същевременно и че Великобритания и Франция имат право да защитават своите колонии, симпатизират на Съединените щати, но също и на Съветския съюз, твърдят, че Обществото на народите е превърнало малките държави в сила, но и че всичко зависи от световните сили, призовават за неутралитет, но смятат войната за естествена и дори необходима.

Но макар да не възпроизвежда определена политика, вестникът произвежда политика. Той разлага антагонизмите до позиции, на които придава лица. Тези лица са стереотипни, например българинът е представен като възпълен небръснат мъж с потури, калпак и цвете зад ухото – бай Ганьо, Германия – като намусен войник, Съединените щати – като чичо Сам, съветска Русия – като мечка. Тъй като тези лица са стереотипни, тъй като не са чужди, те призовават читателя да разпознае в тях своето. Вероятно почти всички се разпознават в бай Ганьо, но ако се съди по писмата на читатели, публикувани във вестника, много виждат своето лице в Германия, Съветския съюз, Великобритания, Франция.

⁴ Вестникът излиза до началото на 1944 г. Вероятно за това допринася почти наполовина по-ниската му цена в сравнение с неговите предшественици, компенсирана с допълнителното пространство за реклама, създадено от увеличаването на обема. Всъщност той придобива такава популярност, че издаването му е подновено през 1945 г., този път като орган на Отечествения фронт. Това партийно издание съществува до 1953 г. и вероятно тъкмо него си спомня Никола Георгиев (2000: 127).

⁵ Струва си да се отбележи, че много от карикатурите са дело на Борис Ангелушев, художник също и на кориците на Моторни песни и Повратки на село (Георгиев 1999: 8).

Мнозина мислят, че лошото време и градушките се дължат на войните. Някои пък мислят, че времето е лошо, защото хората са станали зли и защото се пролива кръв. Други иначе свестни хора мислят, че времето постоянно се разваля от бойните гърмежи, които раздвижват въздуха. В това може да има нещо вярно. ... Науката, разбира се, нищо подобно не признава. Това е само една вяра у старите хора, но такова обяснение на времето няма нищо общо с истината. Други – по-учени – си обясняват промяната на времето с по-приемливи причини. Например с прекопаването на някои канали, с обезлесяването, с отводняването на някои места и дори с радиопредаването и хвърченето на аеропланите. А напоследък, както казахме, някои дори смятат, че военните действия по фронтовете развалят времето. Но според господин Киров и тези обяснения не са доказани и те не могат да се смятат за научни. (Войната и времето 1939)

Щом разпознаят лицата си, читателите са избрали позиция. Те вече знаят своето място в идната война. В това отношение вестникът функционира като класификационна машина. Нещо повече, той функционира като машина за ред, защото щом се разпознават в стереотипни лица, читателите типизират своите позиции, вписват ги в абстрактното пространство на една типология, която войната утвърждава, вместо да руши. Войната се превръща в стереотипен спор.

Ако вестникът има определена политика, то това е политиката на здравия разум. Но този здрав разум не е свободен от тревогата. Той по-скоро опитва да я овладее, като ни призовава да не бъдем неразумни пред лицето на идното, като настоява, че е винаги същото, че в крайна сметка всичко ще бъде наред. Това е здравият разум на вестникарските хороскопи, разумът като натрапливи мисли, насочени срещу едно тревожно желание (Adorno 1994: 80, 88).

2. „Папагал – 1939“

Поемата на Цветан Марангозов завършва с послепис, епиграм и итога. В началната част на послеписа, озаглавена „Папагал – 1939“, говорят за войната. Но гласовете са различни единствено пунктуационно, от тиретата, които трябва да обозначат смяната им.

Тези гласове без лица не говорят един на друг, те не говорят дори един след друг, защото казаното от един не следва казаното от друг, нито следва от него. Те говорят по-скоро един през друг и тъкмо поради това дори да сменим последователността им, няма да променим техния смисъл.

При това речта им е косвена (Делюз, Гатари 2009: 105-106). Като гласове в репортаж те могат да говорят само откъснати от лицето на автора, само доколкото авторът мълчи, доколкото не носи отговорност за думите им, доколкото не се ангажира с истинността или сериозността им.

Нещо повече, тези гласове говорят на странен език, който се отклонява значително от обикновения, без отклоненията да отпращат към фигуративно

значение. Тук липсва не само обикновеното значение на думите, но и значението, което липсва в обикновените думи. Същевременно гласовете не се отклоняват от обикновения език дотам, че думите им да означават липсата на значение. Те не създават нова организация на езика, по-скоро анулират организацията му (Badiou 1982: 123-125).

Тези гласове говорят в кръчмата на едно типично балканско село. Но тя е хетеротопично пространство, очертано от двойно отрицание. На първо място от отказа на автора да носи отговорност за тях, като същевременно настоява върху истината им.

Тука автора си позволява
предвид тъжните ни времена
да използва удобното право
и не вземе открито страна

къмто шарените разговори
в последующите глави –
негли истината непристорна
може някого да уязви. (Марангозов 2005: 220)

На второ място, пространството на гласовете е очертано от отказа от жанра на вестника и от присъщата му политическа теология, от религиозната вяра в здравия разум, към която гласовете същевременно отпращат.

– Днес България все ми прилича
ей на оня пророк от Юдей,
що го хвърлили в тъмна тъмница
между тигрите да оцелей.

– Прекалено се много тревожиш ти
зарад нашата кожа и хал,
а със притчата от законбожито
изпиши си за теб папагал! (Марангозов 2005: 220)

Това двойно отрицание е двойно отречено в края на фрагмента. Гласовете замлъкват, след като са призовали учителя да говори отговорно, да каже, ако може, истината. Но неспособен да каже истината за друго, той се заема да разказва живота си.

Но туй вече не е политика
и лъжица за нашта уста.
Ей и даскала, дето пристига
нека каже какво по света

има още тепърва да стане –
нали, даскале, никой не знай? (Марангозов 2005: 223)

Старозаветната политическа теология на вестника е заместена от политическа есхатология, която свързва войната с науката и се надява единствено на по-скорошен край.

И се всеки с надеждата храни
да настане по-скорошен край.

Но невям, дорде ваште учени
все по-нови изкуства строят
за човешкото всеизтребление –
не ще скоро изгрее мирът. (Марангозов 2005: 223)

Това двойно отрицание не е отрицание на отрицанието, то не отвежда до нещо позитивно. То е по-скоро отграничаване от отграничаването, откъсване от откъсването от автора и жанра. Тъй като са вписани в него, гласовете не отвеждат до нищо. Те не дават отговор, не казват нещо, те само кръжат около въпроса за войната. При това този въпрос е датиран. Със задна дата, която ни позволява да кажем какво всъщност се е случило. Всъщност, вече избухва война. Гласовете кръжат около въпрос, който е вече решен от хода на събитията, около празен въпрос.

В тези безлични, празни гласове могат да бъдат разпознати някои от чертите на класификационната машината на вестника. Те са типизирани, в тях могат да бъдат разпознати типични позиции, позициите на политически типове, които нерядко говорят на страниците на вестника дори когато възпроизвеждат стереотипите на шовинизма или фашизма. Но тази класификационна машина вече не произвежда ред, тя произвежда шум. Шумът на тревогата.

Тревогата е тъкмо шум. Този шум има силата да ни залее, да ни обземе, да ни оглуши. Той не може да бъде вместен в никакъв ред. Не защото е неуместен, а защото не може да си намери място, защото липсва дори място, от което липсва, защото би могъл да бъде на мястото си само в един невъзможен ред (Badiou 1982: 172-174). Но тъкмо в този шум можем да чуем истината на тревогата. Защото не се ли състои истината и тъкмо в това – да знаеш, че не можеш да знаеш, да виждаш, че не виждаш какво идва, при това не защото е твърде далеч, а защото е твърде близо.

3. Война и мир

Никола Георгиев ни учи не само че един текст може да бъде четен различно, но и че може да бъде четен различно едновременно. В *Повратки на село – или към света?* той чете „Папагал – 1939“ на Цветан Марангозов поне по следните начини:

1. Следвайки махаловидното движение на историческата поетика, Марангозов се стреми да открие опори извън литературата – в името и биографи-

ята на автора, в публицистичния жанр на репортажа, в литературните институции, в обикновената реч (Георгиев 1999: 17-18, 26, 69, 11, 37). Но опитите да прекрачи отвъд границите на литературата усилват литературността на поемата, защото името на автора се оказва автореференциално, репортажът – жанр на мълчанието, литературните институции – елемент от убийствената съдба на българските поети, обикновената реч – високо изкуствен, високо литературен стих в рядък размер, приемлив единствено като пародия на самия себе си (Георгиев 1999: 26-27, 69, 31, 38).

2. Доколкото структурира „Папагал – 1939“ като репортаж, Марангозов се освобождава от отговорност за гласовете в него. Вследствие на това си спечелва „удобното право“ да ги остави да говорят безотговорно. Те казват, каквото искат да чуят властите, а те се отблагодаряват с признание, подкрепа и дори с награда (Георгиев 1999: 69, 11).⁶ Тъй като Марангозов приема признанието и подкрепата им, тъй като не отказва наградата, отграничаването му от тези удобни за властите гласове в крайна сметка не се оказва нищо повече от литературност.

3. Междутекстовият анализ на „Повратки на село“ и „Моторни песни“ прави възможно рекомпозирането на гласовете от поемата на Марангозов, така че вместо един през друг те да говорят или един след друг, както гласовете на спорещите около неутралитета (Георгиев 1999: 129), или един срещу друг, както гласовете на русофилите, англофилите и германофилите (Георгиев 1999: 132), или един с друг, както гласовете на пресмятащите ползите от бъдещата война (Георгиев 1999: 131). Това рекомпозиране на гласовете позволява под повърхността на различията им да бъде разпознат един колективен субект – селяните. Този политически субект, конституиран от своята откъснатост от света, от своята затвореност, е субект на една политика, формирана от усещането, че светът е далеч, дори да е станала световна война, че нищо не може да се промени, че ако все пак се промени, то трябва да опитаме да вземем своето от промените, като браконieri (Серто 2002: 104-106). Не политика на тревогата, политика на хитростта.

4. Конструирането на селяните като субект на хитрост дава възможност в поемата да бъде разчетена една политическа икономия, която може да бъде сведена до следното: една световна война е сблъсък на световни сили; но ние сме слаби; следователно не можем да бъдем страна в този сблъсък; въпреки това не можем да не вземем страна; поради това трябва да пресметнем избора си така, че да извлечем от него стойност; но съще-

⁶ Всъщност, някои от тези удобни гласове изглеждат резюме в стихове на типични пояснения към карикатурите, например цитираните от Никола Георгиев стихове за Дойчо или Чешко (Георгиев 1999: 132-133). За сравнение вж. например: Размирнен мир 1939, Война 1939.

временно да удържае възможността да го променим, щом се променят обстоятелствата; и тъй като всъщност нямаме избор, тъй като сме принудени да направим политически невъзможен избор, да опитаме да превъзмогнем невъможността му, представяйки го като цивилизационен избор (Георгиев 1999: 110-111, 129).

Последният прочит е възлов за критиката на онази политика, чийто представител е Цветан Марангозов. Но той предпоставя известна слепота. От една страна твърди, че от избора на страна извличат стойност само политиките. Но от друга страна приема, че кръчмарската политика се състои в пресмятането му. Поради това предпоставя, че те споделят обща политическа икономия, която прелива от кабинетите в кръчмите, че селяните не са нищо друго освен селски политици.

Цялата нагласа на поемата „На повратки в село“ – от жанровия знаменател „Папагал“ до изказванията на политиканстващите селяни – бележи тези изказвания със снизходителния знак „проста им работа“. Добре, но простоватите хитрини, тънките сметки и дебелашките задочни пазарлъци в селската кръчма много скоро се оказват височайши държавни решения, скрепени със съгласието на Негово величество цар еди-кой си. „Простодушните селяни наши“ предвиждат какво ще стори високата политика, макар че по собствените им признания тя не е „лъжица за наште уста“. (Георгиев 1999: 133-134)

Тъй като схваща гласовете от поемата на Марангозов като гласове на политици, този критически прочит пренебрегва тревогата, чиято сила ги изпразва от значение до степента в тях да не може да бъде доловена дори празнота. Тъкмо тук Никола Георгиев чете „Папагал – 1939“ като вестник *Папагал*, временно сляп за литературността. Но тази слепота е необходима, за да направи възможни прозренията на една политика на смелостта, която той изпълзва във фигурата на Никола Вапцаров.

Тази политика, политиката на Никола Георгиев, може да бъде сведена до следното: опитите да избираме пресметливо страна в политическите антагонизми са обречени; защото дори да успеем да извлечем стойност от избора си, ние ще сме пропилили ценности като независимостта и достойнството си; затова щом не е възможно да не изберем страна, трябва да изберем невъможното; Вапцаров е създал пространство за такъв невъзможен избор, разцепвайки всяко понятие, разколебавайки и преобръщайки всяка ценност, дори земята (Георгиев 1999: 64), небето (Георгиев 1999: 117), борбата (Георгиев 1999: 116), класата (Георгиев 1999: 122), другия (Георгиев 1999: 118), страданието (Георгиев 1999: 123-124), самото противопоставяне на войната (Георгиев 1999: 123).

Тази политика на смелостта отключва сила, разрушаваща символния ред, за да артикулира онова, което няма място в него, коренът на истината

– реалното (Badiou 1982: 176-177, 190).⁷ Но Никола Георгиев настоява, че тази сила, тази истина, силата на тази истина е присъща на поезията. Поради това той схваща политиката на смелостта като политика за поети. И ако днес поетическата му политика ни се струва неубедителна, то е, защото сме твърде тревожни.⁸

Библиография

Война 1939: Война. – *Папагал*, 15.09.1939

Войната и времето 1939: Войната и времето. – *Папагал*, 23.05.1939

Георгиев 1999: Георгиев, Н. *На повратки в село – или към света?* София: Критика.

Дельоз, Гатари 2009: Дельоз, Ж., Ф. Гатари. *Хиляда плоскости*. София: ИК „Критика и хуманизъм“

Марангозов 2005: Марангозов, Ц. *На повратки в село*. София: Захарий Стоянов

П-в 1939: П-в, С. Мнението на един читател. *Папагал*, 03.07.1939

Размирен мир 1939: Размирен мир *Папагал*, 01.08.1939

Серто 2002: Серто, М. *Изобретяване на всекидневието*. София: ЛИК

Тенев 2014: Тенев, Д. Авторът тук: Между скритото несъгласие и невидимата промяна. – В: *Изпълзващият се предмет на литературознанието. Невидимата школа: Мирослав Янакиев, Никола Георгиев, Радосвет Коларов*. София: Литературен вестник, 143-155.

Adorno 1994: Adorno, T. *The Stars Down to Earth, and Other Essays on the Irrational in Culture*. New York: Routledge

Badiou 1982: Badiou, A. *Théorie du sujet*. Paris: Seuil

Berrois 1996: Berrois, G. *The History of Mental Symptoms: Descriptive Psychopathology Since the Nineteenth Century*. Cambridge: Cambridge UP 263-288

Goldstein 1989: Goldstein, R. *Political Censorship of the Arts and the Press in Nineteenth-Century*. Frankfurt: Springer

⁷ Тази политика може да бъде разпозната в анализа на понятието напрегнатост у Никола Георгиев, предложен от Дарин Тенев (2014: 153-154).

⁸ Щом напусне пространството на поезията, тази поетическа политика става също толкова слабо невъзможна, колкото политиката на националното достойнство, която може да бъде разчетена в послеслова към книгата или основаната върху нея критика на югославската война от 1999 г. (Георгиев 1999: 136, 113). Ако не критикуваме антагонизмите, чиито водовъртежи ни поглъщат, националното ни достойнство не би било нищо повече от аксесоар, също както националната идентичност в днешния национализъм, а неутралитетът ни във войни като тази от 1999 г. – не по-малко илюзорен от неутралитета, за който настоява вестник Папагал в навечерието на една нова световна война.

